

वातावरण संरक्षणमा ग्रामीण महिलाको भूमिका:
संखुवासभा जिल्लाको तामाफोक गा.वि.स.का
समुदायहरूको एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तहको समाजशास्त्र विषयको उपाधि प्राप्तको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत गरिएको

शोधपत्र

प्रस्तुत कर्ता

अञ्जु थापा

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार सामाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको निमित्त मेरो निर्देशनमा अन्जु थापाद्वारा “वातावरण संरक्षणमा ग्रामिण महिलाको भूमिका : संखुवासभा जिल्लाको तामाफोक गा.वि.स.का समुदायहरुको एक अध्ययन” शीर्षकको शोधपत्र तयार गरेको प्रमाणित गर्दै उक्त शोधपत्रको अन्तिम मुल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९/१२/१६

शोध निर्देशक

.....
जैलव राई
समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र
केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

स्वीकृति पत्र

यो अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर, समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र केन्द्रीय विभागको समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि अन्जु थापाले प्रस्तुत गर्नु भएको “वातावरण संरक्षणमा महिलाको भुमिका : संखुवासभा जिल्लाको तामाफोक गा.वि.स.का समुदायहरुको एक अध्ययन” विषयको शोधपत्रलाई स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मुल्याङ्कन समिति
विभागीय प्रमुख:

.....
प्रा. डा. ओम गुरुङ्ग

वाह्य परिक्षक :

.....
प्रा. लय प्रसाद उप्रेति

शोध निर्देशक :

.....
जैलव राई

मिति :

धन्यवादज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि यो शोधपत्र तयार पारिएको हो । यो शोधपत्र **“वातावरण संरक्षणमा महिलाको भूमिका : संखुवासभा जिल्ला तामाफोक गा.वि.स.का समुदायहरुको एक अध्ययन”** भन्ने विषयमा अध्ययन गरि तयार पारिएको हो ।

यो शोधपत्र तयार गर्न सहयोग पुऱ्याउनु भएकोमा शोध निर्देशक श्री जैलव राई ज्यूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

त्यस्तै गरेर यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा अध्ययनका लागि आवश्यक सूचनाहरु प्रदान गर्नुभएकोमा अध्ययन क्षेत्रमा रहनुभएका सम्पूर्ण दाजुभाई तथा दिदीवहिनीहरुलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

त्यसैगरि शोधपत्रका लागि आवश्यक सन्दर्भ सामाग्रीहरु उपलब्ध गराइदिनुभएकोमा त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय कीर्तिपुर, वियोण्ड वेजिड कमिटि कुपण्डोल ललितपुर, महिला वातावरण संरक्षण समिति (वेपको) ललितपुर, तथा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग हरिहरभवन, ललितपुरलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

र अन्त्यमा यो शोधपत्र तयार गर्नका लागि प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने मेरो परिवार बुवा, ममी, भाइहरु, विशेषगरि श्रीमान् बढी विक्रम थापा तथा प्यारो छोरा प्रनितलाई पनि विशेषगरि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

धन्यवाद ।

अन्जु थापा

विषय सूची

पेज नं.

सिफारिस पत्र
स्वीकृति पत्र
धन्यवादज्ञापन
तालिका तथा रेखा चित्रहरूको सूचि
संक्षिप्त शब्दहरू

परिचय (Introduction)

१.१ पृष्ठभूमि (Background)	१
१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)	६
१.३ अध्ययनको उद्देश्य (Objective of the Study)	१३
१.४ अध्ययनको महत्व (Importance of the Study)	१३
१.५ अध्ययनको रूपरेखा (Outline of the Study)	१४

अध्याय दुई सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन (Literature Review)

२.१ वातावरण (Environment)	१५
२.२ वातावरण संरक्षण (Environmental Protection)	१६
२.३ महिला (Women)	१९
२.४ महिला र वातावरण (Women and Environment)	२०
२.५ वातावरण संरक्षणमा महिलाको भूमिका (Role of Women in the Environmental Protection)	२५
२.६ वातावरण संरक्षणका लागि महिलाहरूले गरेका उदाहरणीय कार्यहरू (Exemplary Works of Women to Protect the Environment)	३१

अध्याय तीन अनुसन्धान पद्धति (Research Methodology)

३.१ अनुसन्धान योजना (Research Design)	३४
३.२ अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य (Rationale of the Selection of the Study Area)	३५
३.३ नमुना छनौट प्रक्रिया (The Universe and Sample)	३५
३.४ तथ्यांकको प्रकृति र श्रोतहरू (Nature and Source of Data)	३५

३.५ तथ्यांकको संकलन विधि (Data Collection Techniques)	३६
३.५.१ घरघुरी सर्वेक्षण (Household Survey)	३६
३.५.२ अन्तरवार्ता सूची (Interview Schedule)	३६
३.५.३ अवलोकन (Observation)	३७
३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण (Data Analysis and Presentation)	३७
३.७ अध्ययनका सीमाहरु (Limitations of the Study)	३७

अध्याय चार
अध्ययन स्थलको पर्यावरणीय स्थिति
(Ecological Setting of the Study Area)

४.१ अवस्थिती (Location)	३९
४.२ हावापानी (Climate)	४०
४.५ महिलाहरुको उमेर संरचना (Age Structure of Women)	४०
४.६ महिलाहरुको शैक्षिक अवस्था (Education Status of Women)	४०
४.७ महिलाहरुको पेशा तथा रोजगारी (Occupation or Employment of Women)	४१
४.८ महिला सहभागीता (Participation of Women)	४१
४.९ लैंगिक समानता (Gender Equality)	४२

अध्याय पाँच
अध्ययन स्थलको सामाजिक-साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाको विप्लेषण
(Socio–Cultural Analysis of the Study Area)

५.१ घरघुरी सर्वेक्षणको विप्लेषण (Analysis of the Household Survey)	४३
५.१.१ जग्गाको किसिम (Types of Land)	४३
५.१.२ कृषि उत्पादन (Agricultural Production)	४४
५.१.३ पशुपालन (Livestock Raising)	४६
५.२ अध्ययन क्षेत्रको समुदायको सामाजिक-साँस्कृतिक विप्लेषण (Socio – Cultural Analysis of The Community in Study Area)	४७
५.२.१ जनसांख्यिक अवस्था (Demography)	४७
५.२.२ उमेर तथा लिंग संरचना (Age and Sex Structure)	४७
५.२.३ शिक्षा (Education)	४८
५.२.४ पेशा (Occupation)	४९
५.२.५ धर्म (Religion)	५०
५.३ सामाजिक पहिचान तथा प्रथाहरु (Social Identity and Customs)	५०
५.३.१ जाति व्यवस्था (Caste System)	५०
५.३.२ पारिवार प्रणाली (Family System)	५०
५.४ अध्ययन क्षेत्रको खेतबारीमा प्रयोग गरिने मलको प्रकार (Types of fertilizer to use in the land of Study area)	५१

५.५	अध्ययन क्षेत्रको खानेपानीको अवस्था (System of Drinking water in the Study Area)	५३
५.६	अध्ययन क्षेत्रमा वन जंगलको उपयोगिता (Utility of the Forest in the Study Area)	५४
५.७	अध्ययन क्षेत्रमा चर्पी व्यवस्थापन (Toilet Management in the Study Area)	५५
५.८	अध्ययन क्षेत्रमा सांस्कृतिक सम्पदाको व्यवस्थापन (Management of Cultural Legacy in the Study Area)	५६

अध्याय छ
वातावरण संरक्षणमा महिलाको भूमिका
(Role of Women in the Environmental Protection)

६.१	खेती प्रणाली (Farming System)	५७
६.१.१	कृषि बालीका मुख्य प्रकार (Major Types of Crops Cultivated)	५७
६.१.२	श्रम विभाजन र निर्णय गर्ने प्रक्रिया (Division of Labor and Decision Making Process)	५९
६.१.३	पर्म प्रथा र ज्यालादारी काम (Labor-Sharing System and Wage Labor)	६०
६.२	दैनिक जीवन र वातावरण संरक्षणमा महिलाको भूमिका (Daily Life and Role of Women in the Environmental Protection)	६२
६.२.१	कृषि कार्यमा महिला (Women in the Agricultural Activities)	६३
६.२.२	इन्धन प्रयोगमा महिला (Women in the use of Fuel)	६४
६.२.३	घरायसी सरसफाईमा महिला (Women in Household Sanitation)	६४
६.३	शैक्षिक स्थितिका आधारमा वातावरण संरक्षणमा महिलाको चेतना स्तर (Awareness level of Women in Environmental Protection on the basis of Educational Status)	६५
६.३.१	वातावरण सम्बन्धी ज्ञान (Knowledge about Environment)	६५
६.३.२	सूचना, तालिम र प्रविधिमा महिलाहरुको पहुँच (Women's Access to Information, Training and Technology)	६६
६.३.३	महिलाहरुको कार्यभार र फुर्सदको समय (Leisure Time and Workload of Women)	६८
६.३.४	सामुदायिक संस्थाहरुमा महिला सहभागिता (Women's Participation in Community Institutions)	६८

अध्याय सात
सारांश तथा निष्कर्ष
(Summary and Conclusion)

७.१	सारांश (Summary)	७०
७.२	निष्कर्ष (Conclusion)	७५

अनुसूचिहरु :

घरधुरी सर्भेक्षणको प्रश्नपत्र

व्याक्तिगत अन्तरवार्तामा सोधिएका प्रश्नपत्र

तालिका तथा रेखाचित्र सूची

तालिका नं.	पेज नं.
१. अध्ययन स्थलका महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था	४१
२. उत्तरदाताहरूको जमिनको विवरण	४३
३. वार्षिक उत्पादित अन्नबाट खान पुग्ने समयावधि	४५
४. उमेर तथा लिङ्गका आधारमा जनसंख्या विवरण	४७
५. उत्तरदाताहरूको शैक्षिक अवस्था	४८
६. उत्तरदाताहरूको पेशागत विवरण	४९
७. उत्तरदाताहरूको पारिवारिक स्थिति	५१
८. खेतबारीमा प्रयोग गर्ने मलको प्रकारका आधारमा घरधुरी संख्या विवरण	५२
९. चर्पी व्यवस्थापनका आधारमा घरधुरी विवरण	५६

रेखाचित्र नं.

१. खानेपानीको प्रयोग	५३
२. वन जंगलबाट काटिने दाउरा	५५

संक्षिप्त शब्दहरु

कि.मि.	किलो मिटर
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
गैसस	गैर सरकारी संस्था
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
वि .सं.	विक्रम संवत्
यु.एन.डि.पि.	युनाइटेड नेसन्स डेभलपमेन्ट प्रोग्राम
इ.आइ.यु.	इकोनोमिक इन्टेलिजेन्स् युनिट